

نقد و بررسی زبان‌شناسی گونه‌های کردی ایلامی

● کرم‌اله پالیزبان

دانشجوی دکترای زبان‌شناسی، مرکز تحصیلات تکمیلی پیام نور تهران / pallizban@gmail.com

چکیده

کتاب زبان‌شناسی گونه‌های کردی ایلامی نخستین کتابی است که به صورت تخصصی به بررسی زبان‌شناختی برخی از گونه‌های گویش کردی ایلامی پرداخته است. در این اثر مؤلفان به معرفی چهار گونه مورد مطالعه در کتاب خود پرداخته و بدین منظور بعضاً از کتاب‌هایی بهره جسته‌اند که تقسیم‌بندی علمی و دقیقی از گونه‌های مختلف زبان کردی ارائه نکرده‌اند. در این مقاله نویسنده کوشیده است با بررسی مباحث مطرح شده در کتاب و ارائه مثال‌هایی عینی از گونه‌های کردی ایلامی، آرای مؤلفان را نقد کند.

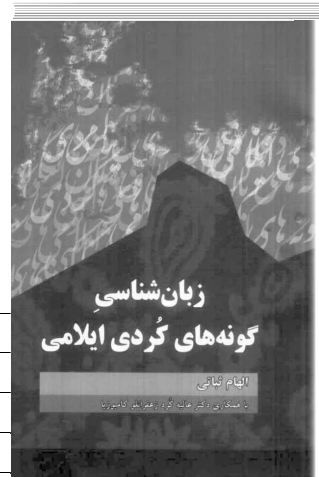
کلیدواژه

زبان‌شناسی، کردی ایلامی، واکه، همخوان

مقدمه

گویش کردی ایلامی گونه‌ای از زبان کردی است که زبان‌شناسان آن را در کنار گویش‌های کلهری و لکی در زمره شاخه کردی جنوبی آورده‌اند. خاستگاه اصلی این گویش استان ایلام است اما در بخش‌هایی از کشور عراق نیز به این گویش تکلم می‌شود. در دو دهه اخیر پژوهش‌های معتناهی بر روی این گویش انجام گرفته است.

کتاب زبان‌شناسی گونه‌های کردی ایلامی تألیف الهام ثباتی با همکاری عالیبه کرد زعفرانلو کامبوزیا است.

■ ثباتی، الهام. (۱۳۹۳) زبان‌شناسی گونه‌های
کردی ایلامی، با همکاری عالیه کردزعفرانلو
کامبوزیا، ایلام، زانا، وزیری، ۲۰۰ص
شابک: ۱-۳۸-۶۴۰۶-۶۰۰-۹۷۸

معرفی کتاب

آن‌طور که در ابتدای کتاب اشاره شده‌است، هدف از نگارش کتاب ارائه راهنمایی برای پژوهش‌های بیش‌تر در زمینه کردی ایلامی و گونه‌های مختلف آن‌است. در فصل اول مؤلفان به معرفی گونه‌های مورد مطالعه در اثر خود پرداخته و ضمن معرفی مقاله‌ها، پایان‌نامه‌ها و کتب منتشرشده در مورد آن‌ها، پیشینه مطالعات صورت‌گرفته درباره چهارگونه «ارکوازی»، «خزلی»، «شیروانی» و «ملکشاهی» را بررسی کرده‌اند.

فصل دوم کتاب به چهارچوب نظری و روش‌شناسی پژوهش اختصاص یافته‌است. در فصل سوم مؤلفان به تجزیه و تحلیل داده‌ها پرداخته‌اند. فصل چهارم شامل نتایج کلی پژوهش است. در این فصل به برخی از جنبه‌های کاربردی کتاب نیز اشاره شده‌است.

ارزیابی ظاهر کتاب

عنوان کتاب زبان‌شناسی گونه‌های کردی ایلامی است. خواننده با مشاهده عنوان، انتظار دارد در این اثر گونه‌های کردی ایلامی از لحاظ واجی، صرفی، نحوی و نیز معنایی مورد تجزیه و تحلیل زبان‌شناختی قرار گیرند حال آن‌که پس از خواندن کتاب درمی‌یابد که مؤلفان تنها به بررسی فرایندهای واجی این گونه‌های زبان کردی پرداخته‌اند. بنابراین عنوان «بررسی فرایندهای واجی گونه‌های کردی ایلامی» بهتر می‌تواند معرف محتوای کتاب باشد. طرح جلد با تصویری زیبا از کوه «قلاقیران» که نمادی از شهر ایلام است، به مخاطب این پیام را می‌رساند که ایلام به‌عنوان خاستگاه گویش، مرکز اصلی گونه‌های مورد بحث در کتاب است.

فصل اول

در این فصل با عنوان «معرفی گونه‌های مورد مطالعه استان ایلام» چهار گونه لحاظ جغرافیایی و زبان‌شناختی، معرفی و بررسی شده و هم‌چنین پژوهش‌های انجام‌گرفته در مورد این گونه‌ها به‌تفصیل مورد تحلیل قرار گرفته‌اند. هرچند مؤلفان سعی کرده‌اند این آثار را به‌دقت بررسی نمایند اما تناقض‌هایی مشاهده می‌شود. به‌عنوان مثال در صفحه ۲۱ آمده‌است که «پالیزبان (۱۳۸۰) در پایان‌نامه ارشد خود واکه /o/ را جزء واکه‌های گونه کردی ایلام نمی‌داند» اما در صفحه ۲۲ همین کتاب چنین آمده‌است: «پالیزبان (۱۳۸۰: ۹۷ و ۹۸) در پایان‌نامه خود [معتقد است که] واج‌های /ɔ/ و /v/ در گونه کردی ایلام وجود دارد و واکه /o/ را واو مجهولی می‌داند که از دوره میانه تاکنون در گونه‌های کردی ایلامی حفظ شده‌است.» بررسی پایان‌نامه پالیزبان نشان می‌دهد که نامبرده هرگز در پژوهش خود /ɔ/ و /v/ را دو واج در کردی ایلامی ندانسته و در صفحات ۳۲ و ۲۶ پایان‌نامه، این دو را به‌ترتیب، به‌عنوان واج‌گونه‌هایی از /q/ و /b/ معرفی کرده‌است. در مورد واکه /o/ نیز نه تنها اشاره‌ای به وجود این واکه در کردی ایلامی به‌عنوان واجی مستقل نکرده‌است بلکه در صفحه ۱۰۵ گفته‌است که: «در مقایسه با زبان فارسی، در این گویش واکه‌های /e/ و /o/ وجود ندارد.»

هم‌چنین در این فصل مؤلفان تقسیم‌بندی‌هایی از گونه‌های کردی ایلامی ارائه نموده‌اند که با آن‌چه تاکنون پژوهش‌گران زبان‌شناس مطرح کرده‌اند مغایرت دارد؛ مانند کردی پشتکوهی و کردی محکی. (ص ۴۰) چنین تقسیم‌بندی‌هایی پیش‌تر در برخی آثار که غیرزبان‌شناسان نوشته بودند، ارائه شده‌بود.

فصل دوم به چهارچوب نظری و روش‌شناسی پژوهش می‌پردازد. با وجود آن‌که در این فصل واج‌شناسی زایشی و مفاهیم بنیادین آن به‌صورت علمی و دقیق بیان شده خواننده با اشکالات تاپیی زیادی روبه‌رو می‌شود که ممکن است تمرکز وی را از مفاهیم اصلی دور سازد. هم‌چنین بهتر آن بود که این مفاهیم با مثال‌هایی از گویش کردی ایلامی توضیح داده می‌شدند تا درک آن‌ها برای خواننده غیرزبان‌شناس ساده‌تر باشد. معادل‌های انگلیسی اصطلاحات که در پاورقی صفحات ۶۶ و ۶۷ ذکر شده‌اند در صفحات ۹۲ و ۹۳ نیز تکرار شده‌اند.

در فصل سوم به تجزیه و تحلیل داده‌ها پرداخته‌اند. در این فصل نویسنده کوشیده‌است براساس داده‌های گردآوری شده از چهار گونه کردی یادشده در استان ایلام، به تعداد واج‌های این گونه‌ها از زبان کردی پردازد. ارائه جدول‌هایی از فهرست همخوان‌ها و واکه‌های گونه‌های کردی ایلامی از

ویژگی‌های این فصل است. مؤلفان در صفحه ۸۴، در ارائه دلیل خود برای عدم احتساب همخوان روان لرزشی /r/ به‌عنوان واجی مستقل در کردی ایلامی، معتقدند که «تعداد جفت‌های کمینه همخوان /r/ و /l/ انگشت‌شمار است» اما با بررسی گونه‌های کردی ایلامی مشخص می‌شود که این دو همخوان دارای جفت‌های کمینه زیادی هستند. (پالیزبان، ۱۳۸۰: ۴۷ و ۴۸) مؤلفان در صفحه ۸۵ نیز بر این باورند که «توزیع همخوان /ŋ/ در گونه‌های کردی ایلامی ناقص است زیرا تنها در میانه هجا ظاهر می‌شود» و براساس همین استدلال این همخوان را از فهرست همخوان‌های گویش حذف نموده‌اند؛ این در حالی است که همخوان یادشده در آغاز و پایانه هجا نیز ظاهر می‌شود. مانند:

/məna/ «سرزنش»، /məŋa/ «گاو»
 /təga/ «فحل»، /təŋa/ «جرعه»
 /dʒani/ «شقیقه»، /dʒani/ «اسم خاص»
 /dan/ «صدا»، /dan/ «تپه سنگی»
 /man/ «ماه»، /maŋ/ «مادیان»

در جایی دیگر از صفحه ۸۴ در توجیه حذف همخوان /ŋ/ از واجگان کردی ایلام، مؤلفان معتقدند که «تنها در جایی که توالی ng بوده‌است، این همخوان وجود داشته‌است» اما در این گویش واژه‌های زیادی وجود دارد که ارتباطی با توالی یادشده ندارند مانند:

/waŋ/ «شبنم»، /ʔawəŋ/ «شقیقه»، /dʒani/ «ریشه، اساس» /səŋər/ «برگ»

در صفحه ۹۱ کتاب، در مورد واکه /y/ مؤلفان اعتقاد دارند که «واج [y] در زیرساخت گونه‌های کردی شناسایی نشده‌است و با توجه به جفت‌های کمینه، ما آن را یک واج در نظر می‌گیریم.» اگر بخواهیم براساس این استدلال عمل کنیم، واج‌های دیگری که مؤلفان آن‌ها را در فهرست واجگان کردی ایلام نیاورده‌اند نیز باید به این فهرست اضافه شوند چراکه جفت‌های کمینه برای آن‌ها وجود دارد، از آن جمله است همخوان‌های /l/, /r/, /ŋ/ و /q/.

در صفحه ۱۲۲ کتاب، در تبدیل «/qale/» (غله) به /xalja/ چنین استدلال شده‌است که «یکی از واج‌های /l/ به /j/ تبدیل شده‌است»، حال آن‌که چنین نیست بلکه فرایند /j/ پس از همخوان /l/ صورت گرفته‌است و این فرایند را می‌توان در کلمات زیر نیز مشاهده کرد:

/gele/ → [gəljei] «گله»
 /balak/ → [baljak] «گیاه شیرین بیان»
 /məla/ → [məlja] «گردنه»

نکته دیگری که از دید مؤلفان کتاب مغفول مانده‌است عدم توجه به تلفظ‌های مختلف در چهارگونه کردی ایلامی مورد مطالعه است. در جفت واژه‌های زیر، واژه دوم صورت دیگری است که در کردی ایلامی نیز کاربرد دارد:

«بچه» watʃ/ watʃəg «پودر رختشویی» taid/taqət
 «دنده» dana/ danəw «سبز» sawz/ sawnz
 «انبار» ʔambar/ ʔamar «مهمان» me:hman/ mjaman
 «خنده» xana/ xanəg «تگرگ» təgər/ taɲər
 «طناب» tənaf/ tanaf «بیشه» we:ʃa/ we:ʃəw
 «منقل» manxaʃ/ mayəʃ «هفده» həvda/ havda

در صفحه ۱۸۱ کتاب آمده‌است که «در واژه‌های عاریتی عربی که به خوشه‌های همخوان پایانی ختم می‌شوند و عضو دوم خوشه یکی از همخوان‌های /l/ یا /r/ است آن هجا شکسته می‌شود و پیش از همخوان‌های یادشده واکنه /ə/ درج می‌شود». مثال‌های زیر نشان می‌دهد که این قاعده در مورد همخوان /n/ نیز صدق می‌کند:

«دفن» /dafn/ → /dafən/ «رکن» /rokn/ → /rəkən/
 «امن» /ʔamn/ → /ʔamən/ «وزن» /wazn/ → /wazən/

یکی از مهم‌ترین واج‌های گویش کردی ایلام واکنه /ə/ است اما در کتاب زبان‌شناسی گونه‌های کردی ایلامی اشاره‌ای به آن نشده‌است و مؤلفان برای نشان دادن آن از نشانه‌های /ə/ و /:ə/ استفاده کرده‌اند. (مثال‌های صفحات ۱۰۲، ۱۰۳، ۱۰۸، ۱۱۱ و ۱۱۳) برای مثال:

«کدبانو» /kəwanu/ (/kəwanu/), «پیوند» /pəwan/ (/pəwan/
 «معنا» /manə/ (/manə/
 «کیوان» /ke:wan/ (/kəwan/), «پیمان» /pe:man/ (/pəman/
 «پیدا» /pe:da/ (/pəda/

واج‌های گونه‌های کردی ایلامی ۳۵ واج مشتمل بر ۲۷ همخوان و ۸ واکنه‌اند (پالیزیان، ۱۳۸۰: ۱۰۴) اما مؤلفان کتاب تعداد آن‌ها را ۳۱ واج (۲۳ همخوان و ۸ واکنه) می‌دانند. در این باره توضیحات زیر ضروری به نظر می‌رسد:

۱. در گونه‌های مختلف از گویش کردی ایلام ۲۷ همخوان وجود دارد که عبارتند از: p, b, t, d, k, g, ŋ, q, ʔ, m, n, f, s, z, ʃ, ʒ, x, h, r, ɾ, tʃ, dʒ, l, ɫ, w, j, ɥ (همان)

۲. در کتاب زبان‌شناسی گونه‌های کردی ایلامی مؤلفان ۲۳ واج را به‌عنوان همخوان‌های کردی ایلامی معرفی کرده‌اند و همخوان‌های زیر را در این گویش به‌شمار نیاورده‌اند: ɾ, ɫ, ŋ, ɥ

۳. گونه‌های مختلف کردی ایلامی ۸ واکه دارند که عبارتند از: *i, y, e:, ε, a, ə, u, α* (همان)

۴. در این کتاب بیان شده‌است که در کردی ایلامی هشت واکه *i, y, e:, o, ə, u, α* وجود دارد و تفاوت این فهرست با واکه‌های ذکرشده در نظام آوایی گویش کردی ایلام این‌است که واکه */ε/* حذف و واکه */o/* جایگزین آن شده‌است؛ بدون آن که مؤلفان برای آن، جفت کمینه‌ای ارائه کنند.

۵. مؤلفان در حالی تعداد واج‌های گونه‌های کردی ایلامی را ۳۱ واج می‌دانند که:
۱-۵. در بخش ساختمان هجا از صفحه ۹۴ کتاب، */ɥ/* را یک همخوان در کردی ایلامی دانسته و آن را به‌عنوان یکی از واج‌های شکل‌دهنده خوشه‌های همخوانی آغازین ذکر نموده‌است؛ این در حالی است که این همخوان در فهرست واج‌های کردی ایلامی در صفحه ۸۶ نیامده‌است. مثال‌های زیر نشان می‌دهد که این همخوان واجی مستقل در گونه‌های کردی ایلامی است:
«خرگوش» */karɥa/*, «کره» */karja/* «درخت یُسِر» */taɥ/*, «تاب» */taw/*

۲-۵. در مقاله «فرایندهای واجی تضعیف در گونه‌های کردی ایلامی» به قلم مؤلفان، واکه */o/* برخلاف آنچه در کتاب قید شده‌است، در فهرست واکه‌ها نیامده‌است.

۳-۵. در مقاله دیگری از مؤلفان با عنوان «فرایندهای واجی همخوانی در گویش کلهری» که به دهستان آسمان‌آباد ایلام اختصاص یافته‌است نویسندگان همخوان‌های کردی را ۲۵ واج می‌دانند و علاوه بر همخوان‌های ذکرشده در کتاب، دو همخوان */ɹ/* و */r/* را نیز ذکر کرده‌اند. البته در همین مقاله نیز */ɥ/* را همخوانی دانسته‌اند که در ساختمان خوشه‌های همخوانی ظاهر می‌شود اما آن را در واجگان گویش نیاورده‌اند. نکته‌ای که در این مقاله وجود دارد این‌است که برای اثبات این دو واج از جفت‌های کمینه‌ای استفاده شده‌است که در کتاب هم ذکر شده‌اند:

«بز کوهی» */kaɫ/* «شکاف» *Kal*

در مثال فوق (ص ۸۲) مؤلفان چنین استدلال می‌کنند که «...به احتمال زیاد همخوان کناری و نرمکامی [ɫ] در این داده‌ها روساختی باشد» و براساس همین استدلال همخوان مذکور را واجی مستقل در کردی ایلامی نمی‌دانند اما با استفاده از همین جفت کمینه، در مقاله مزبور آن را یک همخوان به‌شمار آورده‌اند.

در مورد واج‌های */r/* و */ɹ/* نیز استدلال نویسندگان کتاب این‌است که «تعداد جفت‌های کمینه همخوان */r/* و همخوان تکریری */ɹ/* انگشت‌شمار است» (همان: ۸۴) اما در مقاله یادشده با ارائه همین جفت کمینه، این دو را در شمار واج‌های گویش آورده‌اند.

منابع

در کتاب به منابعی اشاره شده است که در پایان کتاب ذکر نشده‌اند مانند ابوالحسن نجفی (۱۳۵۸) و سارایی (۱۳۸۰). علاوه بر این، در مورد مطالعاتی که تاکنون بر روی کردی ایلامی انجام شده است باید گفت که پژوهش‌های قابل توجهی اعم از مقاله و پایان‌نامه در مورد گونه‌های کردی رایج در استان ایلام صورت گرفته است که به آن‌ها اشاره‌ای نشده است و ضروری است به بخش پیشینه پژوهش و نیز منابع اضافه شوند. علاوه بر این، در هفت صفحه منابع کتاب، ۴۲ اشتباه تایپی وجود دارد که نیازمند بازبینی و اصلاح است.

فصلنامه نقد کتاب

ادبیات

سال دوم، شماره ۷
پاییز ۱۳۹۵

۱۳۹

نتیجه‌گیری

هرچند کتاب زبان‌شناسی گونه‌های کردی ایلامی این امتیاز را دارد که نخستین کتاب با موضوع بررسی زبان‌شناختی گونه‌های کردی ایلامی است اما وجود تناقض‌های متعدد و تشتت آرای مطرح‌شده در آن، به علاوه غلط‌های چاپی بسیار، ارزش علمی آن را به شدت تحت تأثیر قرار داده است. خاصه آن‌که مؤلفان، مقالات و پژوهش‌های علمی و متقن پیشین در مورد کردی ایلامی را آثاری دانسته‌اند که افراد با توجه به علاقه و نظر شخصی خود انجام داده‌اند و بر این باورند که این بررسی‌ها فاقد چهارچوب نظری خاص بوده و از کفایت توصیفی و تبیینی برخوردار نیستند. (همان: ۲۰) با این توصیف، خواننده انتظار دارد آن‌چه در این کتاب مطرح می‌شود متفاوت از پژوهش‌هایی باشد که مؤلفان در مورد آن‌ها زبان به انتقاد گشوده‌اند اما چنین نیست.

پی‌نوشت

۱. در این مقاله به‌منظور واج‌نویسی داده‌های مربوط به گونه‌های کردی ایلامی از الفبای آوانگار بین‌المللی IPA نسخه DoulosSil استفاده شده است.

منابع

پالیزبان، کرم‌اله. (۱۳۸۰) نظام آوایی گویش کردی ایلام، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، گروه زبان‌شناسی همگانی دانشگاه تهران، تهران.
ثباتی، الهام (با همکاری عالیه کرد زعفرانلو کامبوزیا). (۱۳۹۳) زبان‌شناسی گونه‌های کردی ایلامی، ایلام، انتشارات زانا.
ثباتی، الهام و عالیه کرد زعفرانلو کامبوزیا. (۱۳۹۳) «فرایندهای واجی همخوانی در گویش کردی کلهری»، فصلنامه جستارهای زبانی، ش ۱ (بهار)، صص ۲۲۲-۱۹۱.

ثباتی، الهام، عالیه کرد زعفرانلو کامبوزیا و فردوس آقاگلزاده. (۱۳۹۴)
«فرایندهای واجی تضعیف در گونه‌های کردی ایلامی»، نشریه پژوهش‌های
زبان‌شناسی تطبیقی، ش ۹ (بهار و تابستان)، ۲۰۵-۲۲۳.
سارایی، ظاهر. (۱۳۷۹) شاعر قله‌های مه‌آلود، تهران، گویه.

فصلنامه نقدکتاب

ادبیات

سال دوم، شماره ۷
پاییز ۱۳۹۵

۱۴۰